

Međusobna izvinjenja Srbije i Hrvatske: uzroci i efekti izvinjenja i razlozi njihovog ograničenog uticaja

MILAN KRSTIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

U ovom radu analiziraju se izvinjenja koja su zvaničnici Srbije uputili Hrvatskoj, kao i izvinjenja hrvatskih zvaničnika upućena Srbiji u prethodne dve decenije. Rad odgovora na pitanje zašto su se određeni zvaničnici Srbije i Hrvatske izvinjavali drugoj strani, kao i koliko su u tome bili uspešni kratkoročno i dugoročno. Osnovna teza ovog rada jeste da su izvinjenja upućivana prevashodno kako bi se ostvario pozitivan utisak na međunarodnu i evropsku javnost, te da su svetonazor i percepcija pojedinaca koji su bili na ključnim funkcijama imali veliki uticaj na to da do izvinjenja uopšte dođe. Takođe, u radu se tvrdi i da je delotvornost izvinjenja bila veoma ograničena, prevashodno iz razloga što unutarpolitičke okolnosti u država-ma čiji su šefovi ova izvinjenja uputili nisu ostavljale utisak da su ova izvinjenja iskrena i da su data u ime čitavog društva.

KLJUČNE REČI: izvinjenja, Srbija, Hrvatska, žaljenje, bilateralni odnosi tranziciona pravda, stigma

/

U novembru 2021. godine navršilo se 30 godina od okončanja Bitke za Vukovar.¹ Navršava se i 20 godina od prve izjave žaljenja jednog zvaničnika

1 Za izradu ovog rada korišćeni su delovi nalaza istraživanja sprovedenog za potrebe izrade doktorske disertacije Milana Krstića "Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine" (Krstić, 2020).

tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), Gorana Svilanovića, zbog svih stradalih u sukobima u Hrvatskoj, uz posebno isticanje značenja Vukovara kao simbola stradanja za Hrvate. Takođe, navršava se i 11 godina od izvinjenja predsednika Republike Srbije Borisa Tadića za zločin nad Hrvatima na Ovčari, kao i izvinjenja predsednika Republike Hrvatske Ive Josipovića za zločin nad Srbima u Paulin Dvoru kod Osijeka. Tri decenije od izbijanja oružanog sukoba u Hrvatskoj i prvih ratnih zločina na obe strane, dve decenije od prvih izjava zvaničnika jedne strane u kojima se iskazuje žaljenje zbog događaja iz prošlosti, i jednu deceniju od poslednjih izvinjenja koja su međusobno upućena zbog zločina, deluje da Srbija i Hrvatska nisu mnogo napredovale u prevazilaženju ratnog nasleđa i da mnoge “aveti prošlosti” i dalje sprečavaju bližu saradnju dve države. Ovakvo stanje u odnosima deluje kontraintuitivno, ako se uzme u obzir da je u prethodne dve decenije razmenjeno više direktnih izvinjenja, koja su praćena i izjavama žalosti, zbog događaja iz prošlosti.

Ovaj rad pokušava da odgovori na pitanje zašto su se određeni zvaničnici Srbije i Hrvatske izvinjavali drugoj strani, kao i koliko su njihova izvinjenja bila uspešna i delotvorna. Osnovna teza ovog rada jeste da su izvinjenja upućivana prevashodno kako bi se ostvario pozitivan utisak na međunarodnu i evropsku javnost, te da su svetonazor i percepcija pojedinaca koji su bili na ključnim funkcijama imali veliki uticaj na to da do izvinjenja uopšte dođe. Takođe, u radu se tvrdi i da je delotvornost izvinjenja bila veoma ograničena, prevashodno iz razloga što unutarpolitičke okolnosti u državama čiji su šefovi ova izvinjenja uputili nisu ostavljale utisak da su ova izvinjenja iskrena i da su data u ime čitavog društva. U prvom delu rada biće predstavljena sva izvinjenja upućena od zvaničnog Beograda Hrvatskoj, kao i izvinjenja upućena od zvaničnog Zagreba Srbiji u poslednje dve decenije, uz pominjanje i ključnih izjava u kojima se izražavalo žaljenje. U drugom delu će se analizirati faktori koji su uticali da do izvinjenja uopšte i dođe. Treći deo rada problematizovaće efekte ovih izvinjenja i pokušati da objasni zbog čega su oni bili ograničeni.

/ Od žaljenja do izvinjenja i nazad

Od uspostavljanja diplomatskih odnosa SRJ i Republike Hrvatske 1996. godine, pa sve do demokratskih promena u dve zemlje u 2000., izvinjenja ili izjave žaljenja zbog sopstvenih dela tokom oružanog sukoba u Hrvatskoj nisu bila

na agendi međusobnih odnosa. Zapravo, od Miloševićevog ili Tuđmanovog režima niko nije ni očekivao da načine takav korak. Prvi iskorak u ovom pravcu predstavljalo je izvinjenje tadašnjeg predsednika Crne Gore, Mila Đukanovića, upućeno juna 2000. građanima Hrvatske, “posebno Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije, za svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je naneo bilo koji predstavnik Crne Gore u sastavu JNA u tim tragičnim događajima” (B92, 2000a). Ovo izvinjenje bilo je faktički zahtevano od strane hrvatskog predsednika Mesića, kako bi se realizovao susret crnogorskog i hrvatskog predsednika u Cavtatu, što je Đukanoviću veoma značilo u sklopu kampanje diferencijacije od Miloševićevog režima i SRJ i otvaranja Podgorice ka susedima i svetu.

Nakon promena režima u Zagrebu i Beogradu 2000., zahtevi za “suočavanjem sa prošlošću” postaće deo otvorenih pitanja u korpusu političkih odnosa Beograda i Zagreba. Zahtevi za izvinjenjem postaće inicijalni deo politike Zagreba prema novim jugoslovenskim i srpskim vlastima u periodu neposredno nakon pada Miloševića. Već početkom novembra meseca 2000. će ministar inostranih poslova Hrvatske Tonino Picula iskazati očekivanje da će jugoslovenski predsednik Vojislav Koštunica uputiti izvinjenje Hrvatskoj prilikom predstojećeg dolaska na samit Evropska unija — Zapadni Balkan u Zagrebu (B92, 2000b). Kako se izvinjenje nije dogodilo, Picula će nastaviti sa ovakvim zahtevima i tokom 2001. godine, pa će pitanje izvinjenja, uz hapšenje i izručenje Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) takozvane “Vukovarske trojke”, rešavanje pitanja nestalih i definisanje granične linije na Prevlaci i Dunavu, postati jedno od ključnih nerešenih pitanja iz prošlosti koje će opterećivati napredak u odnosima Beograda i Zagreba (Srna, 2001).

Reakcije Beograda na zahteve za izvinjenjima u ovom periodu biće negativne i sadržaće i elemente kontranapada. Predsednik Vlade Srbije Zoran Đinđić eksplicitno će odbiti da se izvini bilo kome, dodavši da je potrebna lična odgovornost za sve koji su načinili zločine, ali naglasivši i da to mora da obuhvata i “one koji su to činili iz redova Albanaca, Muslimana i Hrvata” (B92, 2002).² Potpredsednik Vlade Srbije Momčilo Perišić (čiji je ostavku tražio zvanični Zagreb zbog činjenice da je protiv njega postojala u Hrvatskoj optužnica

2 Zanimljivo je da je ova Đinđićeva izjava bila odgovor na zahtev za izvinjenjem za “genocidnu kampanju u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu” koju je uputio tada senator, a danas predsednik Sjedinjenih Američkih Država Džozef Bajden.

za navodne ratne zločine u Zadru) isticaće kako je Hrvatska svesna da će sada pasti u drugi plan i da zbog toga želi da zakoči Srbiju (Tanjug, 2001a). Čak će i potpredsednik Vlade Srbije Žarko Korać, poznat po kritičkom stavu prema Miloševićевой politici devedesetih, javno kritikovati Hrvatsku zbog uslovljavanja dalje normalizacije izvinjenjima, istakavši da bi i Srbija mogla da uslovi normalizaciju povratkom srpskih izbeglica u Hrvatsku, ali da to ne želi da radi jer je za kompromis i napredak u odnosima (Tanjug, 2001b).

Ipak, jugoslovenska strana će na jesen 2001. učiniti jedan mali, ali značajan gest. Naime, prilikom prve zvanične posete Zagrebu, ministar inostranih poslova SRJ Goran Svilanović izjaviće “iskreno žaljenje” zbog stradanja građana Hrvatske (i Hrvata i Srba), ali i građana SRJ tokom rata (Tanjug, 2001). Takođe, na hrvatsko očekivanje izvinjenja za Vukovar, Svilanović će izraziti žaljenje za sve ratne žrtve i dodati da razume da će Vukovar biti u srcima Hrvata kao simbol, ali uz podsećanje da su na taj način u srcima Srba Jasenovac i druga stratišta (Tanjug, 2001). Ove dve izjave žaljenja bile su ledolomci u pogledu javnog govora zvaničnika koji se tiču negativnog nasleđa u odnosima. Pominjanje razumevanja za značaj Vukovara i žaljenja za svim stradanim Hrvatima od strane Svilanovića ostavilo je pozitivan utisak. Ipak, ova izjava je svakako daleko od izvinjenja i ostala je isključivo iskazivanje žaljenja, pri čemu su hrvatske žrtve balansirane pominjanjem Srba u Hrvatskoj i jugoslovenskih državljana koji su stradali u sukobima devedesetih, a Vukovar pominjanjem Jasenovca i drugih stratišta iz Drugog svetskog rata.

Unutrašnje reakcije i u Hrvatskoj i u SRJ bile su oprečne. Deo jugoslovenske javnosti kritikovao je Svilanovića, koji je morao eksplicitno da se pravda da se nije nikome izvinio, već samo izrazio žaljenje (Tanjug, 2001c). Tonino Picula je tokom susreta sa Svilanovićem slao pomirljive poruke, ali je u intervjuu magazinu *Globus* nakon posete pomenuo kako Hrvatska neće “zarad realne politike prema Beogradu zanemariti izvinjenje krivaca za rat”, verovatno pod uticajem činjenice da je dobar deo hrvatske javnosti bio nezadovoljan izostankom izvinjenja (Srna, 2001). Ipak, Picula je suptilno izrazio i razumevanje za izostanak izvinjenja, pominjući kako je ovo bio maksimum koji je bio za očekivati od jugoslovenske strane u ovom trenutku, imajući u vidu unutrašnje okolnosti (Srna, 2001).

Bez obzira na negativne reakcije, kao i na veliku ograničenost i opštost same izjave, Svilanovićev gest jeste doprineo relaksiranju odnosa u pogledu teme odnosa prema prošlosti, pa će slična uslovljavanja sa hrvatske strane u

praksi izostati u naredne dve godine, uprkos Piculinim najavama da se od toga neće odustati.

/ Razmena opštih izvinjenja: Marović i Mesić 2003. godine

Do razmene prvih izvinjenja u međusobnim odnosima doći će septembra 2003., prilikom posete predsednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića Beogradu. Prvi je izvinjenje uputio predsednik Državne Zajednice Srbije i Crne Gore (SCG) Svetozar Marović, izjavivši:

Želim da se izvinim za sva zla koja je bilo koji građanin Crne Gore i Srbije učinio, ili pričinio, ili uradio bilo kome u Hrvatskoj. Želim da se izvinim zbog toga što ne mislim da su narodi krivi niti da se narodi trebaju izvinjavati, nego da se zajednički dogovorimo i radimo na tome, kao što to činimo upravo i ovih dana, da svako ko je kriv izađe i odgovara pred zakonom i da je jedna od naših najvećih obaveza u tom delu upravo saradnja sa Hagom. (B92, 2003)

Neposredno nakon Marovićevog izvinjenja, usledilo je prihvatanje istog od strane Stjepana Mesića, uz usaglašavanje da je krivica individualna a ne kolektivna, kao i uz svojevrсно uzvratno izvinjenje:

Koristim priliku da prihvatim ovu simboličku ispriku, a ja sa svoje strane mogu reći da se ispričavam svima onima kojima su građani Hrvatske, u bilo koje vrijeme i bilo kada nanijeli bol ili štetu, zloupotrebljavajući ili radeći protivno zakonu, ili zloupotrebljavajući svoju poziciju. Govorim, u bilo koje vreme, bilo kada. (B92, 2003)

Prva važna karakteristika jeste da su ova izvinjenja načinjena jedno za drugim, na istom skupu, odnosno da su faktički razmenjena. Druga jasno uočljiva karakteristika oba izvinjenja jeste da su veoma opšta i da ne referenciraju na konkretne događaje i ratne zločine. Kao takve, bilo ih je lakše opravdati i pred sopstvenim javnim mnjenjima. Treća karakteristika jeste da su obe strane insistirale na individualizaciji ratnih zločina, što je svakako odgovaralo i jednima i drugima kako bi izbegli kolektivnu stigmu u vezi sa zločinima počinjenim tokom devedesetih ne samo u Hrvatskoj, već i u BiH (a u slučaju Srbije i tokom

sukoba na Kosovu). Četvrta karakteristika jeste da se izvinjenje odnosi samo na državljane ovih država, a ne na one koji su počinili pripadnici srpske ili hrvatske nacije koji nisu državljani SCG ili Hrvatske (već npr. državljani BiH). Peta jeste da je prvo izvinjenje došlo sa srpsko-crnogorske strane (pri čemu je Marović i naglasio prvo svoju matičnu članicu državne zajednice – Crnu Goru), a da je uzvratno izvinjenje usledilo tek nakon prihvatanja “simboličke isprike” od strane predstavnika Beograda. Ovaj redosled je, po svoj prilici, bio posledica toga što je Marović, mimo zvaničnog protokola, rešio da iskoristi priliku i da uputi izvinjenje Mesiću (Kostić, 2003), računajući da će to naići i na njegovo uzvratno izvinjenje, što se i dogodilo. Šesta karakteristika jeste da je Marovićovo izvinjenje bilo nešto jače po intenzitetu (upotrebljen termin “sva zla”), a Mesićevo po vremenskom opsegu (važno naznačavanje “u bilo koje vreme, bilo kada”). Ovakvog vremensko proširenje moglo se tumačiti i kao razvodnjavanje izvinjenja, ali i kao proširenje na zločine iz Drugog svetskog rata.

Kako su ova izvinjenja bila prilično opšta, i dalje su postojala očekivanja u javnosti i na jednoj i na drugoj strani da uslede međusobna izvinjenja za konkretne stvari, ali su državnici to odbijali da učine. Prilikom prve zvanične posete jednog srpskog premijera Zagrebu od raspada Jugoslavije, Vojislav Koštunica će 2005. izbeći da uputi izvinjenje Hrvatskoj, rekavši kako “Srbija i Hrvatska rešavaju međusobne probleme konkretnim potezima, a ne rečima” (D.M.S, 2007). Ni sa hrvatske strane neće biti upućena izvinjenja, uprkos zahtevima srpskog predsednika Borisa Tadića da se Hrvatska izvini za stradanja Srba u akciji Oluja (VoA, 2008). Ovakvo zatišje će potvrditi da su Marovićev i Mesićev gest bili više izuzetak nego pravilo koje će se slediti, ali će uprkos tome odnosi u brojnim sferama bitno napredovati tokom mandata Vojislava Koštunice u Srbiji i Ive Sanadera u Hrvatskoj (Krstić, 2020: 163—172).

/ Jednostrano izvinjenje: Tadić 2007. godine

Praksu jednostranih izvinjenja prvi je u regionalne odnose uneo Milo Đukanović u Cavtatu 2000. godine. Sledeći je bio Svetozar Marović, koji je uputio izvinjenje građanima BiH u ime građana SCG u Sarajevu u jesen 2003. godine. Odgovor predsedavajućeg predsedništva BiH Dragana Čavića bio je takav da on nema mandat (konsenzus sva tri člana predsedništva BiH) da odgovori

jednakim izvinjenjem, te da bi za BiH bila potrebna “tri Vilija Branta” kako bi izvinjenje imalo smisla (Kostić, 2003). Sličnu praksu nastavio je i novoizabrani predsjednik Republike Srbije Boris Tadić, kada je decembra 2004. godine prilikom posete Sarajevu uputio izvinjenje “svima protiv kojih je činjen zločin u ime srpskog naroda” (Didanović, 2007). Kako ovo izvinjenje nije bilo ograničeno samo na Bošnjake, ali ni samo na BiH, ono se u najširem smislu moglo shvatiti kao izvinjenje upućeno i Hrvatima u BiH i u Hrvatskoj koji su stradali u zločinima počinjenim od strane Srba. Tadić je dodao i kako očekuje da drugi upute ista izvinjenja Srbima, što neće uslediti, te kako je svaki zločin individualan i kako ne mogu biti krivi čitavi narodi (Didanović, 2007). Ipak, kako je ovo izvinjenje dato u Sarajevu, i kako je bilo previše opšte, ono neće imati značajan odjek u kontekstu srpsko-hrvatskih odnosa.

No, dve i po godine kasnije uslediće i direktno jednostrano izvinjenje građanima Hrvatske, koje će Tadić, gostujući u emisiji Nedeljom u 2 na HRT-u u junu mesecu 2007 godine, uputiti sledećim rečima:

Svim građanima Hrvatske i svim pripadnicima hrvatskog naroda koje su učinili nesrećnima pripadnici moga naroda, upućujem izvinjenje i preuzimam za to odgovornost (Didanović, 2007).

Ovo izvinjenje razlikovalo se od Marovićevog u nekoliko segmenata. Prvo, Tadićevo izvinjenje bilo je jednostrano i samostalno, a ne deo razmene izvinjenja kao u slučaju Marovića i Mesića. Iako po svoj prilici razmena izvinjenja u prvom slučaju nije bila dogovorena, već inicirana samostalnim izvinjenjem Marovića, okolnosti su ipak bitno drugačije jer je Marović mogao da anticipira da će Mesić uzvratiti na isti način, dok kod Tadića koji je sam gostovao u televizijskoj emisiji nije postojala šansa da mu neko od hrvatskih zvaničnika neposredno uzvratiti izvinjenje. Drugo, izvinjenje dato u emisiji, a ne na bilateralnom sastanku političkih zvaničnika, bilo je upućeno prevashodno hrvatskoj i međunarodnoj javnosti. Ove dve stvari su mogle doprineti utisku da je ovakvo izvinjenje zaista iskreno i da ne dolazi kao vid kurtoazne diplomatske razmene širokih fraza o izvinjenjima. Treće, Tadić se nije izvinjavao samo u ime državljana, već u ime pripadnika njegovog naroda (Srba), što znači da se izvinjenje odnosilo i na zločine koje su počinili Srbi iz Hrvatske i BiH koji nikad nisu bili državljani SRJ ili Srbije. Četvrto, objekat kome je upućeno izvinjenje su bili i građani Hrvatske, ali i svi pripadnici hrvatskog naroda, što znači da se izvinjenje faktički odnosi i na Hrvate stradale u zločinima u BiH, što

nije bio slučaj u Marovićevom izvinjenju upućenom Mesiću. Sa druge strane, ključna sličnost sa Marovićevim izvinjenjem bila je da je i Tadićevo izvinjenje prilično opšte, da ne referencira na konkretne akte, te da ne pominje eksplicitno termin “zločini” (čak je Tadićevo izvinjenje u tom pogledu i blaže, jer se odnosi na akte koji su nekoga “učinili nesrećnim”, dok je Marović govorio o aktima “zla”). Stoga, i dalje se ostalo na terenu opštih i načelnih izvinjenja, iako je ovaj akt u mnogim pogledima bio do tada bez presedana.

/ Razmena konkretnih izvinjenja: Tadić i Josipović 2010. godine

Dolazak Ive Josipovića na mesto predsednika Republike Hrvatske označio je početak jedne nove faze u regionalnoj politici Hrvatske, koja je podrazumevala kritičku autorefleksiju prema događajima iz prošlosti. Prvi takav primer bilo je izražavanje žaljenja zbog hrvatske politike prema BiH tokom devedesetih godina pred poslanicima oba doma Parlamentarne skupštine BiH u Sarajevu aprila 2010. godine (VoA, 2010).

Iako su mnogi ovu izjavu protumačili kao izvinjenje, Josipović je naglasio da je ipak u pitanju izražavanje žaljenja (Janković, 2010). No, simbolička poseta i poklanjanje stratištima Bošnjaka (posetio je i stratišta Hrvata) u Srednjoj Bosni, nastradalim tokom hrvatsko-bošnjačkog sukoba u BiH, ostavila je u kombinaciji sa ovim govorom snažan utisak o kritičkom odnosu prema prošlosti kod novog hrvatskog šefa države.

Na reakcije Srba iz BiH da je propustio da se pokloni mestima njihovih stradanja, Josipović je poručio da nije mogao da stigne sve u jednom danu, ali da će ubrzo “i za to doći vreme” (FoNet, 2010). To će se zaista i desiti, pa će već u junu Josipović položiti venac u Sijekovcu u Republici Srpskoj, na mestu stradanja više desetina srpskih civila od strane Hrvatske vojske 1992. godine (nakon toga će posetiti i mesta stradanja Hrvata i Bošnjaka). Ovo je bio prvi ovakav simbolički gest ukazivanja pijeteta od strane nekog visokog hrvatskog zvaničnika srpskim žrtvama u BiH i jasan indikator da se klima u Zagrebu menja. Nagovestio je i da postoje pregovori o poseti srpskih lidera Vukovaru i drugim mestima stradanja u Hrvatskoj, ali je istakao da “ima i onih mesta koja i mi Hrvati treba da posetimo i poklonimo se žrtvama druge strane” (RTS, 2010). Međutim, izbegavanje eksplicitnih izvinjenja i ograničavanje na verbal-

no izražavanje žaljenja i simboličke posete mestima stradanja bili su signal da još uvek nema mesta za veliki iskorak.

Ključni pomak dogodiće se novembra 2010. godine. U sklopu unapred dogovorene i dobro organizovane posete srpske delegacije Vukovaru, predsednik Srbije Boris Tadić će uputiti eksplicitno izvinjenje porodicama hrvatskih ratnih zarobljenika i civila ubijenih na Ovčari od strane pripadnika JNA i srpskih dobrovoljaca. Ova simbolična poseta Vukovaru, koji se u hrvatskoj javnosti doživljava kao simbol stradanja, te izvinjenje na Ovčari, kao najvećem pojedinačnom vukovarskom stratištu, bilo je bez presedana u bilateralnim odnosima od 1996. godine. Kasnije istog dana, predsednik Hrvatske Ivo Josipović će, prilikom zajedničke posete mestu stradanja srpskih civila u Paulin Dvoru, istaći da “oni koji su ostali iza žrtava tog zločina zaslužuju izvinjenje”.

Ova simbolička razmena izvinjenja dva predsednika u istom danu naliku je na ono što su učinili Marović i Mesić sedam godina ranije. Slično je bilo to da je prvi izvinjenje dao predstavnik Beograda (pri čemu je Josipović eksplicitno naglasio da njegovo izvinjenje ne umanjuje značaj Vukovara kao simbola hrvatskog stradanja), kao i da su izvinjenja faktički “razmenjena” (iako ne neposredno jedno za drugim, kao kod Marovića i Mesića, ali ipak u istom danu). Ipak, ova situacija je u mnogo čemu bila dodatni korak napred u odnosu na razmenu izvinjenja iz 2003. godine. Prvo, sve je bilo unapred dogovoreno i nije bilo posledica spontanosti, što govori o tome da je i čitav predsednički aparat na obe strane bio posvećen pitanju izvinjavanja kao važnom političkom činu. Drugo, Tadić i Josipović su izvinjenja uputili baš na mestima stradanja, a ne na konferenciji za štampu u Beogradu. Treće, Tadićevo i Josipovićeva izvinjenja nisu bila opšta i nisu se odnosila na sve akte, već su bila vrlo precizna i odnosila se na konkretne zločine (Ovčaru i Paulin Dvor). Četvrto, sama činjenica da je Tadićevo izvinjenje upućeno baš u Vukovaru, simbolu stradanja za hrvatsku javnost, dodatno je naglasila ovo izvinjenje.

/ Decenija utihnuća izvinjenja, uz povremene izjave žaljenja

Nakon promene vlasti u Beogradu 2012. godine, sa srpske strane nije dolazilo do novih izvinjenja prema Zagrebu. Izostale su i verbalne izjave žaljenja, osim u jednom izuzetnom kontekstu. Naime, u sklopu procesa pred Međunarod-

nim sudom pravde po međusobnim tužbama Hrvatske i Srbije za genocid, srpski pravni zastupnik Obradović iskazaće u ime Vlade Srbije žaljenje zbog nevinih Hrvata stradalih tokom rata u Hrvatskoj i podsetiti “i na njihovu tragediju” (Tanjug, 2014). Međutim, ovaj izraz žaljenja biće upotrebljen i u kontekstu šire teze da se zločini nad stradalim Hrvatima ipak nikako ne mogu kvalifikovati kao genocid, naročito ne kao genocid za koji bi Srbija mogla biti odgovorna – već da je genocid počinjen upravo nad Srbima. Nakon zaoštravanja odnosa Beograda i Zagreba od 2015., mogućnosti novih izvinjenja ili izraza žaljenja od strane srpskih vlasti delovaće prilično nerealna. Jedino će se novembra 2020. desiti jedan zanimljiv simbolički gest. Naime, izaslanik predsednika Srbije Veran Matić će, prilikom obeležavanja Dana sećanja na žrtve Vukovara i Škabrnje, simbolički kleknuti ispred spomenika žrtvama na Ovčari, što je trebalo da simbolizuje žaljenje i pokajanje, po analogiji sa čuvenim klečanjem Vilija Branta u Varšavskom getu pet decenija ranije (Beta, 2020). Matić će pomenuti da je to njegov lični čin, ali da je za njega dobio podršku i predsednika Aleksandra Vučića, čiji je izaslanik za odnose sa Hrvatskom (Beta, 2020). Iako bi ovaj potez mogao da se tumači kao simbolički izraz žaljenja, a možda čak i izvinjenja, bilo bi pogrešno svrstati ga u istu kategoriju sa prethodno analiziranim izvinjenjima. Naime, ovaj gest nije načinjen od strane državnika (kao što je to učinio Vili Brant lično), već od strane njegovog emisara, a i nije bio praćen pojašnjenjem od strane predsednika da li je to urađeno u njegovo ime i, ako jeste, šta to tačno treba da znači. Zbog toga događaj i nije dobio preteranu medijsku pažnju.

Slično je bilo i sa hrvatske strane. Dok će u prvom periodu nakon promene vlasti u Srbiji postojati još određena tiha i blaga politika izražavanja žaljenja za stradanjem Srba tokom devedesetih, poput Josipovićevo odavanja počasti stradalim Srbima u slavonskim selima Jeminovac i Šnjegavić (BN, 2012), nakon ulaska Hrvatske u Evropsku uniju (EU) 2013. i nakon odlaska Ive Josipovića sa mesta predsednika 2015. i ovi simbolički izrazi žalosti će mahom izostajati. To će korespondirati i sa generalnim nazadovanjem u tranzicionoj pravdi u Hrvatskoj nakon ulaska u EU, te sa pojačavanjem revizionizma i prema Drugom svetskom ratu. Izuzetak će u određenoj meri biti komemoracije stradalima (među kojima je bilo najviše Srba) u logoru smrti u Jasenovcu. Konačno, na sledeći izraz žaljenja čekaće se sve do 2020. godine, kada će premijer Hrvatske Andrej Plenković u Kninu prilikom obeležavanja godišnjice Oluje izjaviti kako “žalimo i za žrtvama ratnih zločina počinjenih s hrvatske

strane”, uz izražavanje razumevanja da je “pobeda u Oluji bila traumatična za mnoge hrvatske Srbe” (RSE, 2020). To će, inače, biti prvi put da je jedan visoki zvaničnik iz redova Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) uputio direktne reči saosećanja i žalosti za srpskim žrtvama u ovom kontekstu. Slične iskaze žalosti i srdžbe zbog zločina izneo je na komemoraciji stradalim Srbima u Gruborima 25. avgusta 2020. godine i novi predsednik Hrvatske Zoran Milanović (Nikolić, 2020). Ipak, sve ove izjave žalosti bile su ograničene samo na konkretne akte zločina, bez problematizovanja državne politike u tom periodu, te su po intenzitetu i suštini ostale veoma daleko od izvinjenja koja smo prethodno analizirali.

/ Zbog čega su upućivana izvinjenja?

Šta nagoni države da upute izvinjenje drugom akteru zbog kršenja određene norme i neprikladnog ponašanja u prošlosti? Najčešći razlozi zašto se ljudi izvinjavaju kada prekrše određenu društvenu normu jesu ili strah od posledica i reakcije drugih zbog njihovog nepriličnog ponašanja, ili osećaj griže savesti i stida zbog toga što su prekršili određenu normu. Analogija sa ljudskim ponašanjem u ovom domenu veoma je korisna i za objašnjenje zašto se države izvinjavaju drugim akterima u međunarodnim odnosima. Fajnmor i Sikink su razdvojile dve osnovne uzročne logike difuzije i opstanka normi u međunarodnom kontekstu – logiku posledica i logiku prikladnosti (Finnemore and Sikink, 1998). Logika posledica karakteristična je za racionalističke pristupe (pre svega za liberalizam i realizam u međunarodnim odnosima) i bazira se na premisi da su akteri u međunarodnim odnosima u stanju da promisle kakve su posledice kršenja određene norme po njih. U skladu sa ovom logikom, države će izreći izvinjenje zbog kršenja određene norme kada žele da se prekinu negativne posledice po njih koje su posledica ponašanja iz prošlosti, odnosno kada postanu svesne da ih rizici koje nosi izvinjenje koštaju manje od mogućih dobitaka koje izvinjenje može da donese. Prema logici prikladnosti, koja je karakteristična za socijalni konstruktivizam u međunarodnim odnosima, države će poštovati određene norme i vrednosti i bez konkretnih benefita koje imaju od njih, jednostavno zato što su ih internalizovale i počele da ih doživljavaju kao dobre i potrebne nevezano od balansa troškova i koristi koje njihovo poštovanje nosi sa sobom. U skladu sa ovom logikom, do izvinjenja će doći jer

su države shvatile da su pogrešile i imaju samostalnu potrebu da upute izvinjenje i/ili da izvrše restituciju svojih grešaka iz prošlosti. Na primeru Srbije i Hrvatske, to bi značilo da su obe države internalizovale norme tranzicione pravde i u skladu sa tim normama da samostalno žele da se suoče sa greškama iz prošlosti.

/ Logika prikladnosti: daleko od tranzicione pravde

Ponašanje Srbije i Hrvatske u poslednje dve decenije pokazuje da je internalizacija normi tranzicione pravde odnosno kažnjavanja ratnih zločinaca i suočavanja sa prošlošću bila daleko od uspešnih primera (Subotić, 2010). Obe strane su saradivale sa MKTJ isključivo pod međunarodnim pritiskom, a na uspešno okončanje ove saradnje najveći uticaj je imala politika uslovljavanja Evropske unije prema (potencijalnim) kandidatima za članstvo (Schimmelfennig, 2008). Srbija je u ovom pogledu naročito zaostajala, pa je svoju saradnju sa MKTJ okončala tek 2011. godine, nakon niza pritisaka spoljnih aktera. Mimo saradnje sa MKTJ, ni jedna ni druga strana nisu otišle predaleko u tranzicionoj pravdi. Sudski procesi pripadnicima sopstvenog naroda za ratne zločine pred nacionalnim sudovima jesu postojali (suđenje za zločin na Ovčari u Srbiji, ili za zločine u Osijeku i Sisku u Hrvatskoj), ali je broj osuđenih veoma ograničen. Primera radi, za zločine nad Srbima počinjene tokom i nakon akcije Oluja u Hrvatskoj osuđeno je svega nekoliko ljudi, bez obzira na četvorocifreni broj stradalih i nestalih. Čak i oni koji su osuđivani, poput Branimira Glavaša za zločine u Osijeku, ili dvojice hrvatskih vojnika za zločin u Gruborima, najčešće su oslobođani u drugostepenom postupku ili na ponovljenim suđenjima. Drugi instrumenti tranzicione pravde, kao što su projekat Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM) nisu dobili suštinsku podršku dve države, a samostalne inicijative, poput Komisije za istinu koju je 2001. godine formirao predsednik SRJ Vojislav Koštunica, u praksi nisu dale rezultate. Javne debate o sopstvenim zločinima bile su deo političkog diskursa u obe države (naročito određenih aktera kao što su Vuk Drašković, Boris Tadić, Ivo Josipović i Stjepan Mesić), ali je bilo kakva problematizacija pravednosti samog rata ostala na nivou tabua, naročito u Hrvatskoj u kojoj je gotovo nedopustivo zadirati u mit o Hrvatskoj kao žrtvi i pobedniku (Jović, 2017).

Kada se sa nivoa analize odluka državnih zvaničnika pređe na stavove šireg društva, dodatno se potvrđuje da je teško govoriti o internalizaciji normi tranzicione pravde i o tome da su motivi za izvinjenjima ležali u intrinzičnim potrebama srpskog i hrvatskog društva. Već na razmenu prvih izvinjenja stigle su negativne reakcije (dela) opozicije sa obe strane. U Srbiji, tadašnji generalni sekretar najveće opozicione Srpske radikalne stranke (SRS) Aleksandar Vučić istakao je zadovoljstvo što se Marović nije izvinio u ime države jer ne postoji država “Crna Gora i Srbija” (u ime čijih građana se Marović izvinio), te da se nada da nikome u budućnosti neće pasti na pamet da se izvinjava Hrvatskoj (Gavrilović, 2003). U tom trenutku druga po snazi opoziciona partija u Srbiji, Demokratska stranka Srbije (DSS), nije javno kudila ovaj potez, ali nije imala ni naročite reči hvale za njega, insistirajući na tome da treba staviti akcenat na konkretna dela (Gavrilović, 2003). U Hrvatskoj su takođe oštre osude Mesičevog poteza stigle od desničarskog tadašnjeg Hrvatskog bloka na čelu sa Ivićem Pašalićem (Tanjug, 2003). Ipak, umereno desni HDZ, slično kao i DSS u Srbiji, nije imao reči hvale za ovaj potez, ali ni naročite kritike.

Opozicija je, dakle, u oba društva bila ili neutralna, ili negativno orijentisana prema ovakvom postupku. Tadićevo izvinjenje 2007. godine dovelo je do podeljenih reakcija u srpskom društvu. Dok su deo nevladinog sektora koji podržava tranzicionu pravdu, kao i Demokratska stranka (DS) i partija G17+ podržale Tadićev gest, jedan manji deo društveno-političkog spektra predvođen Liberalno-demokratskom partijom (LDP) smatrao je da ni ovaj gest nije dovoljan i da je potrebno da Srbija promeni svoju politiku u odnosu na devedesete (Beta, 2007). Sa druge strane, desničarska SRS je ponovo bila glasna u osudi, a Vučić je Tadića nazvao “brukom i sramotom Srbije”, istakavši da je u pitanju samo njegovo mišljenje, a ne mišljenje građana (Beta, 2007). Koštuničina partija DSS se ponovo držala po strani i nije se izjašnjavala, odnosno ostala je “patriotski neutralna” (Didanović, 2007). Na sličan način je i dobar deo desno orijentisanog političkog spektra i braniteljskih udruženja u Hrvatskoj negativno dočekao razmenu izvinjenja Tadića i Josipovića 2010. godine, što je demonstrirano ne samo verbalnim osudama, već i negativnim transparentima i simboličkim okretanjem leđa dela okupljenih na Ovčari (Tanjug, 2010). Dodatno, tadašnja premijerka Jadranka Kosor iz HDZ-a, koja se susrela sa Tadićem u Vukovaru i pozdravila njegovo izvinjenje na Ovčari, uopšte nije htela da komentariše posetu Tadića i Josipovića Paulin Dvoru i Josipovićevo izvinjenje, podvevši taj događaj pod dogovor dvojice predsednika i istakavši samo da

svaka žrtva “zaslužuje da bude dostojno pokopana bez obzira na nacionalnost” (Večernji list, 2010).

/ Logika posledica: izvinjenjima se više dobija, nego što se gubi

Imajući u vidu da logika prikladnosti očigledno nije bila motiv izvinjenja, postavlja se pitanje koji su to aspekti logike posledica uticali na to da dođe do međusobnih izvinjenja dve strane. Spoljna politika je “igra na dva nivoa” (Putnam, 1988), a na unutarpolitičkom nivou spoljnopolitički odlučioi u Srbiji i Hrvatskoj su očigledno mogli da imaju prilično štete od ovih poteza, imajući u vidu oštrinu kritike koja je dolazila od desnice. Međutim, korist koja je dolazila sa međunarodnog nivoa bila je veća od rizika koji su postojali na unutrašnjem planu. Ta korist je prevashodno dolazila u obliku povećanja ugleda države na međunarodnom polju. Naravno, obe države su imale koristi od boljih bilateralnih odnosa. Te koristi su proizlazile iz mogućnosti da se unapredi položaj sopstvene manjine u susednoj državi, da se reše otvorena politička pitanja (poput granice ili sudbine nestalih), da se ostvari ekonomska korist od povećane trgovinske razmene, da se koordinira politika prema BiH, da se radi zajednički na napretku čitavog regiona ka članstvu u EU i dr. No, sve je to moglo da se zamisli i bez izvinjenja (iako su ona svakako mogla doprineti napretku u odnosima i to im je svakako bio jedan od željenih efekata), koja su ipak primarno bila upućena međunarodnoj publici.

Pa ipak, ovde treba naglasiti da je Srbija u međunarodnom društvu bila ozbiljno stigmatizovana tokom devedesetih godina, dok je Hrvatska bila delimično stigmatizovana. Među razlozima za stigmatizaciju obe države bilo je njihovo ponašanje u ratu (pre svega – činjenje ratnih zločina od strane njihovih formacija) i odnos prema susedima tokom ratova za jugoslovensko nasleđe. Kako bi se destigmatizovale u potpunosti, i Srbija i Hrvatska su trebale, između ostalog, i da u regionalnim odnosima pokažu svoju konstruktivnost i spremnost da prevaziđu probleme iz prošlosti. U tom pogledu, međusobni odnosi Beograda i Zagreba su bili veoma važna pozornica za destigmatizaciju i popravljjanje imidža obe strane u međunarodnom društvu (Krstić, 2021: 61—62). Jednako važna bila je i činjenica da su regionalni odnosi bili pod lupom EU, a da su obe države želele da postanu članice Unije. Zbog toga je bilo

neophodno da na konkretnim primerima pokažu kako su dobri susedi i kako su se potpuno evropeizovali, napustivši stereotipno “balkanske” loše odnose sa susedima. Da je ovo bio jedan od ključnih motiva za upućivanje izvinjenja pokazuje i činjenica da od ulaska u članstvo Hrvatske u EU tema izvinjenja, kao ni šira tema suočavanja sa prošlošću, više faktički uopšte nisu na agendi, niti bilo ko razmišlja o reafirmisanju Mesićevih i Josipovićevih postupaka, bez obzira na zategnute odnose sa Beogradom. Takođe, odustajanje Beograda od autorefleksivne politike i upućivanja izvinjenja korespondiralo je i sa sve sporijim napretkom Srbije ka članstvu EU u poslednjih nekoliko godina. Sa druge strane, izvinjenja su bila najdinamičnija u trenucima kada je za obe strane bilo bitno da pokažu svoju evropeizovanost – poput 2003. godine (Hrvatskoj kako bi što pre započela pregovore sa EU, Srbiji i Crnoj Gori kako bi dobila Studiju o izvodljivosti) i 2010. godine (Srbiji kako bi dobila status kandidata za članstvo, Hrvatskoj kako bi uspešno okončala pristupne pregovore).³

Naravno, dobici koji su se mogli ostvariti izvinjenjima bili su praćeni i određenim rizicima, koje su akteri morali uzeti u obzir. Pre svega, postojala je opasnost da će druga strana izvinjenje zloupotrebiti za prebacivanje potpune krivice za rat i ratne zločine na onoga ko je izvinjenjem priznao deo odgovornosti i da će tako nastojati da se liši sopstvene stigme prebacujući je na drugog (Krstić, 2020). To je sve moglo biti potencijalno opasno i zbog otvorenih pitanja između dve države, u kojima bi potpuno prebacivanje odgovornosti za greške iz prošlosti samo na jednu stranu toj državi znatno otežalo povoljan ishod u rešavanju ovih pitanja (Krstić, 2020: 65—67).

Iz ugla Srbije, taj strah se prevashodno odnosio na mogućnost da se sva krivica za ratove i zločine svali isključivo na Srbiju te da se srpska stradanja potpuno zanemare. To bi trajno zacementiralo imidž Srbije kao ključnog (ili jedinog) krivca za balkanske tragedije devedesetih. Sa hrvatske strane se strahovalo da bi imidž pravедnosti i odbrambene borbe u ratu mogao biti narušen ako se priznaju i sopstvene greške i da bi se time Hrvatska mogla izjednačiti sa Srbijom na strani krivaca. U tom kontekstu, balans troškova i dobiti je zavisio u velikoj meri i od percepcije pretnje koja dolazi od druge strane, odnosno

3 Tadić i Josipović su negirali da su razmenili izvinjenja po nalogu ili na zahtev Vašingtona ili Brisela (Tanjug, 2010). Međutim, to ne znači da ova izvinjenja nisu samostalno upućivana sa namerom da se zadovolje i Vašington i Brisel, jer je bilo jasno da će to odgovarati njihovim ušima. Javno negiranje da je bilo šta urađeno pod spoljnim pritiskom je logično i deo je pokušaja da se izvinjenja prikažu javnosti kao iskrena, a ne iznudena.

percepcije da li će druga strana da izvinjenje zloupotrebi, ili će je takav čin podstaći da i ona prizna svoje greške.

Četiri činjenice ukazuju na to da je strah od ovakvih zloupotreba postojao na obe strane i da je uticao na to kada će i da li će doći do izvinjenja. Prvo, u situacijama nategnutih odnosa bilo kakva izvinjenja nisu ni razmatrana zbog percepcije da bi mogla biti zloupotrebljena. Ovo se odnosi na inicijalni period 2001 — 2002. godine, kada poverenje među stranama još uvek nije bilo u potpunosti uspostavljeno, zatim na period od hrvatskog priznanja nezavisnosti Kosova početkom 2008. pa do podnošenja srpske kontra-tužbe za genocid protiv Hrvatske poslednjih dana 2009., kao i na čitav period nakon 2012., a posebno nakon 2015., od kada postoji veliki pad u odnosima i od kada se počelo periodično govoriti čak i o trci u naoružanju dve države (Krstić, 2020: 157—195).⁴ Drugo, zvanični Beograd je u dva od tri slučaja uputio izvinjenje hrvatskoj strani u kontekstu u kome se ili unapred pouzdano znalo da sledi uzvratno izvinjenje (2010) ili se očekivala takva uzvratna reakcija (2003). Treće, zvanični Zagreb je izvinjenja uputio oba puta tek nakon što je Beograd prvi dao izvinjenje, što je za hrvatsku stranu bilo važno kako iz ugla izbegavanja “zatvorenikove dileme” u vezi sa tim da se ne izvrši jednostrano izvinjenje koje ne bi bilo uzvraćeno, tako i zbog simbolike na kome je red da prvi uputi izvinjenje. Nakon izvinjenja za Paulin Dvor, Josipović je eksplicitno naglasio da njegovo izvinjenje ne umanjuje zločin u Vukovaru “koji je simbol hrvatske borbe” (Tanjug, 2010), čime je ipak suptilno pokušao da kaže kako je srazmera zločina za koje se on izvinio manja. Četvrto, većina izvinjenja je bila opšta i nije išla previše u detalje oko zločina, a nijedno nije bilo upućeno zbog samog rata (odnosno odgovornosti za njegovo izbijanje i vođenje), što pokazuje da strane nisu bile spremne da i u domenu političke odgovornosti za izbijanje konflikta preuzmu odgovornost.

No, iako ovi faktori mogu objasniti ključnu motivaciju za upućivanje izvinjenja, ona ne daju potpuni odgovor na pitanje zašto su sva izvinjenja data baš u tim trenucima i zašto ih nisu uputili neki drugi akteri. Može se problematizovati zbog čega izvinjenje nisu uputili, primera radi, Vojislav Koštunica ili Zoran Đinđić početkom 2003., ali je to iste godine Svetozar Marović bio spre-

4 Brojni visoki zvaničnici Srbije, SRJ i SCG u intervjuima za potrebe disertacije “Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine” potvrdili su da su uzimali u obzir pretnju od zloupotrebe izvinjenja pri razmatranju da li je potrebno ista uputiti ili ne (Krstić, 2020).

man da uradi? Takođe, nejasno je zbog čega je Boris Tadić 2007. bio spreman da sam napravi iskorak i uputi jednostrano izvinjenje (uprkos svim rizicima koje je to moglo da nosi), i to na hrvatskoj državnoj televiziji? Zašto to izvinjenje nisu uputili tadašnji premijer Koštunica ili ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić? Konačno, nejasno je i zbog čega je baš Ivo Josipović bio spreman da uputi izvinjenje za zločin nad Srbima u Paulin Dvoru, a da to nisu bili spremni da učine Jadranka Kosor ili Zoran Milanović koji su bili na premijerskim pozicijama za vreme mandata Ive Josipovića, u periodu dok su odnosi Srbije i Hrvatske još uvek bili solidni? Za potpuni odgovor je očigledno potrebno spustiti se na nivo analize pojedinca. Naime, percepcija posledica može varirati u zavisnosti od iskustva i svetonazora pojedinca koji donosi odluke. U međunarodnim odnosima nisu sve stvari opštepoznate i objektivne i nije ih lako izmeriti, pa je percepcija odlučilaca veoma bitna za donošenje konkretne spoljnopoličke odluke. Određeni odlučioци su verovatno smatrali kako su koristi koje dolaze za državu od izvinjenja manje od opasnosti koje takav potez sa sobom nosi. Takođe, različito su percipirali i koliko lično mogu imati unutarne-političkih troškova od ovakvog poteza, jer se njihova biračka baza solidno razlikovala i imala različit stav prema izvinjenjima.

Odgovor na pitanje zbog čega je baš Marović uputio prvi izvinjenje leži u činjenici da je on pripadao Demokratskoj partiji socijalista Crne Gore za koju je izvinjenje prestalo da bude tabu još od Đukanovićeve posete Cavtatu leta 2000. godine. Marović ovakvim izvinjenjem nije ništa rizikovao kod svoje baze birača u Crnoj Gori, a pripadao je struji koja je smatrala da je izvinjenjima potrebno graditi mostove i da su ona delotvorna. U tom pogledu je išao toliko daleko, da se, pored brojnih izvinjenja susedima, jednom čak izvinio i građanima Crne Gore zbog politike crnogorskog režima tokom devedesetih godina (D.M.S, 2007). U tom pogledu, njemu je upućivanje izvinjenja bilo daleko lakše nego Đinđiću ili Koštunici, čiji birači ili koalicioni partneri nisu uvek gledali blagonaklono na akte izvinjenja, a koji ni sami nisu imali naročito poverenja u to da ovakvi simbolični potezi mogu dovesti do napretka u odnosima, niti su smatrali da su dužni da se bilo kome izvinjavaju. Odgovor na pitanje zašto je Tadić neočekivano uputio izvinjenje 2007. godine prevashodno leži u činjenici da je on kao pojedinac iskreno verovao u snagu izvinjenja, o čemu je govorio više puta i nakon odlaska sa vlasti, i u čemu se razlikovao i od određenih kadrova iz sopstvene partije. To se videlo i u njegovom govoru na inauguraciji 2004., prilikom izvinjenja u BiH 2004., kao i prilikom posete Srebrenici 2005.

godine. Tadić je očekivao i uzvratne gestove drugih strana, ali se to neće desiti sve do dolaska Josipovića na Pantovčak. Ovakvi potezi su nosili određeni rizik po njegov rejting, imajući u vidu njegovo nastojanje da mobilize podršku i građanski i nacionalno orijentisanih birača. Ipak, vera da će izvinjenje Hrvatskoj biti potez koji će "otopiti led" u odnosima dve države i da će poslati pozitivan signal međunarodnim akterima o drugačijoj Srbiji od Miloševićeve bila je očigledno jača od percepcije pretnji koje mogu uslediti od ovakvog poteza bilo po državu ili po njega lično. Vrlo slično se može reći i za Josipovića, koji je od starta započeo sa sličnim pristupom kao Tadić i koji je verovao da će izvinjenjima i odavanjem počasti graditi mostove u regionu, da je to njegov zadatak i da će njegovi birači to na koncu razumeti. Da li ga je to u praksi politički koštalo i da li je to bio jedan od razloga zbog kojih nije reizabran pet godina kasnije, svakako je tema za debatu, za koju ovde nema dovoljno prostora.

Za razliku od izvinjenja, izjave žaljenja nose daleko manji rizik i manji simbolički efekat. U tom pogledu, praćenje njihove dinamike je manje egzaktno i podložno utvrđivanju kriterijuma pod čijim uticajem su izvršene u odnosu na izvinjenja. Neki od primera izjava žaljenja koji su već pomenuti u ovom radu potvrđuju ovakav stav. Svilanovićeva izjava žaljenja data je kao deo pokušaja da se odnosi sa Hrvatskom unaprede, ali bez izvinjenja, koje svakako nije mogao da uputi u datom trenutku zbog unutarnje-političke dinamike u SRJ i Srbiji. Izjava žaljenja pravnog zastupnika Srbije pred Međunarodnim sudom pravde zbog hrvatskih žrtava data je u već objašnjenom kontekstu odbrane Srbije po tužbi Hrvatske za genocid. Izjave žaljenja Ive Josipovića, poput onih u Jasenovcu ili okolini Slavonske Požege, bile su prateći deo njegove politike koja je uključivala i izvinjenja. Poslednje izjave žaljenja Plenkovića i Milanovića deluje da su bile posledica unutrašnje političke dinamike, te da su došle kao uzvratni gest zbog prisustvovanja člana Vlade Hrvatske ispred Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS) Borisa Miloševića obeležavanju 25-godišnjice Oluje u Kninu, što je bio veoma važan simbolički gest za hrvatski narativ o ratu. Imajući sve u vidu, deluje da su izjave žaljenja bile prevashodno determinisane unutrašnjom politikom, kao vrsta kompromisa između izvinjenja i potpunog ćutanja o određenoj temi.

/ Efekti izvinjenja

Kako bi se utvrdila učinkovitost izvinjenja između Srbije i Hrvatske potrebno je usmeriti se na dostignuća u dva ključna aspekta zbog kojih su ona i vršena: prvi je slanje pozitivne poruke ka međunarodnim akterima u svrhu destigmatizacije i popravljanja imidža, a drugi je unapređenje bilateralnih odnosa dve strane.

/ *Uticao na međunarodne aktere*

Prvi efekat je u slučaju Srbije ostvaren samo delimično. Brojne pohvale međunarodnih aktera jesu stigle za izvinjenja sa srpske strane, naročito za Tadićeve geste iz 2007. i 2010. godine. Nesumnjivo su ove geste u tom pogledu doprinele i promeni imidža Srbije u pravcu aktera koji je sada dobrosusedski orijentisan prema svojim komšijama i bivšim neprijateljima (Krstić, 2020). Ipak, ne može se govoriti o tome da su efekti ovih izvinjenja bili previše veliki. Srbija je i dalje ostala delimično stigmatizovana, što se potvrdilo prilikom odluke nekih od ključnih velikih sila da priznaju jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova, kao i kroz činjenicu da su brojni drugi mehanizmi posebnog nadgledanja Srbije (poput Misije OEBS) ostali na snazi (Krstić, 2020: 317—319). Takođe, nijedno od pomenutih izvinjenja nije ključno doprinelo unapređenju srpskog puta ka EU. Marovićevo izvinjenje nije dovelo do brze izrade Studije o izvodljivosti. Ona će biti usvojena tek 2005. godine – nakon usvajanja pristupa dvostrukog koloseka za pregovore Srbije i Crne Gore (koji je kočio prethodni napredak u razgovorima zbog problematičnih odnosa dve članice državne zajednice), zatim nakon napretka u saradnji sa MKTJ i nakon nastavka ekonomskih i političkih reformi. Tadićevo izvinjenje iz 2007. nije napravilo razliku u odnosu većine zapadnih aktera i većine suseda prema jednostrano proglašenoj nezavisnosti Kosova osam meseci kasnije, iako je možda bilo jedan od pozitivnih faktora (uz nastavak saradnje sa MKTJ, kao ključni uslov) za parafiranje (2007) i potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije sa EU (2008). Konačno, izvinjenja iz 2010. jesu bila pozitivan signal za evropske zvaničnike, ali su tek okončanje saradnje sa MKTJ i početak tehničkog dijaloga sa Prištinom doveli do toga da Srbija početkom 2012. dobije status kandidata. Izvinjenje za Ovčaru nije moglo da kompenzuje nedostatke u ovim oblastima

u odnosu na očekivanja EU. Ovakav ishod nije ni začuđujući, imajući u vidu da je ključna pažnja u srpskom postupanju prema susedima svakako bila usmerna više na odnos prema BiH i stavove prema Srebrenici, nego na odnos prema ratnom nasleđu sa Hrvatskom. Pored toga, iako je odnos sa susedima bio od simboličke važnosti, stav prema otvorenom kosovskom pitanju i saradnja sa MKTJ bile su još važnija “pozornica” na kojoj je testirana nova uloga Srbije kao “uzornog aktera” (Krstić, 2020).

U slučaju Hrvatske, efekat je bio nešto bolji, iako i dalje ne potpun. Mesićevo izvinjenje iz 2003. nije uspeo da skrene pažnju sa nedovršene saradnje sa MKTJ, zbog koje će biti i blokirani pregovori o pristupanju Hrvatske EU, koji će biti nastavljeni tek nakon hapšenja generala Gotovine u Španiji 2005. godine. Ipak, izvinjenje Josipovića iz 2010., u vreme u kome se odlučivalo o konačnom ulasku Hrvatske u EU i kada se motrilo na svaki njen potez u regionalnom kontekstu, jeste ostvarilo određeni pozitivan efekat. No, treba imati na umu da je i u slučaju Hrvatske veća pažnja međunarodnih aktera stavljena na odnos prema ratnom nasleđu u BiH, pa je u tom kontekstu Josipovićev kritički pristup hrvatskoj ulozi u BiH tokom rata ostvario i veći uticaj na pozitivniji imidž države. Svakako, Hrvatska je bila daleko uspešnija od Srbije u rešavanju negativnog balasta iz prošlosti i uspešno je ostvarila cilj članstva u EU, ali je teško tvrditi da je to bilo direktno vezano za sama izvinjenja Srbiji, uprkos tome što su nesumnjivo ostavila određeni pozitivan utisak u ovom domenu.

1 Uticaj na bilateralne odnose

Drugi efekat je ostvaren u veoma ograničenom obimu i daleko manje od očekivanja. Prva izjava žalosti Gorana Svilanovića nesumnjivo je doprinela pomeranju odnosa sa mrtve tačke. Ipak, u pogledu političkih odnosa dve države ne može se reći da su izvinjenja napravila veliki pomak unapred. Marovićeva i Mesićevo izvinjenja došla su u trenutku kada su odnosi već bili u usponu, ali nisu posebno doprinela ubrzanju uspona. Sa druge strane, odnose Srbije i Hrvatske će od 2004. do 2007. znatno unaprediti Koštunica i Sanader, iako ni jedan ni drugi neće izjavljivati ni izvinjenja, niti iskaze žalosti. Ovo je jedan od pokazatelja da izvinjenja nisu nužan preduslov za napredak u bilateralnim odnosima bivših neprijatelja.⁵ Tadićevo izvinjenje u kontekstu međudržavnih

⁵ Jedan od primera koji Dženifer Lind (2008) analizira u svojoj studiji jeste i Zapadna Nemačka

odnosa se nastavilo na ovaj uzlazni trend u odnosima, ali je teško reći da je doprinelo dodatnom napretku u političkim odnosima dve strane. Međutim, izvinjenja Tadića i Josipovića jesu bila važan korak u unapređenju odnosa dve države. Ona nisu došla iznebuha i bila su u sklopu dobrih i srdačnih odnosa dva predsednika od 2010. godine. Međutim, njihova dobra lična saradnja, računajući i razmenu izvinjenja kao svojevrsnu krunu, preslikala se i na dobre međudržavne odnose u ovom periodu. No, vreme će pokazati i da pomaci koje su ovi akteri napravili nisu ireverzibilni, te da će, sa dolaskom novih aktera na ključne pozicije u Srbiji i Hrvatskoj, napredak koji je ostvaren u ovom pogledu vrlo brzo biti gotovo anuliran. S tim u vezi, može se konstatovati da su efekti izvinjenja, i kada ih je bilo, bili privremeni i vremenski ograničeni.

Izvinjenja nisu napravila veliki iskorak ni u pogledu uticaja na javno mnjenje zemlje kojoj su upućena. Najpozitivniji odjek deluje da je imalo Tadićevo izvinjenje iz 2007. koje je jedino i bilo najdirektnije upućeno hrvatskoj javnosti, a ne hrvatskim odlučiocima (Didanović, 2007). Međutim, već su okolnosti sa brojnim protestima i negodovanjem dela branitelja i desničara zbog Tadićevog dolaska u Ovčaru 2010. pokazale da jedan deo hrvatske javnosti eksplicitno odbija da prihvati njegov gest izvinjenja. Iako je Tadić nastojao da svojim izvinjenjima proizvede i autorefleksivni pristup kod drugih aktera u sukobima devedesetih i podstakne ih da se i oni izvine Srbiji, sa izuzetkom Josipovićevo izvinjenja za zločine u Paulin Dvoru – tako nešto se sa hrvatske strane nije dogodilo.⁶ Nedavne izjave hrvatskog ministra spoljnih poslova Gordana Grlić Radmana o potrebi suočavanja Srbije sa prošlošću i prihvatanja kvalifikacije zločina u Srebrenici kao genocida radi nastavka daljeg puta ka EU (Radišić, 2021), potvrđuju da hrvatski zvaničnici nisu ranija srpska izvinjenja Hrvatskoj i BiH prihvatili kao dovoljan čin za prevazilaženje negativnog nasleđa. Ovaj stav je široko rasprostranjen i u javnom diskursu i javnom mnjenju, u kome se Srbija i dalje percipira kao isključivo odgovoran akter za devedesete godine, koji treba da preuzme potpunu odgovornost za rat i žrtve. Slično je

nakon Drugog svetskog rata, koja se sa Francuskom, Britanijom i SAD, usled novih geopolitičkih okolnosti, znatno približila i prevazišla probleme iz prošlosti i pre nego što je započela sa aktivnom autorefleksivnom politikom, što je bilo tek nekoliko decenija nakon kraja rata.

6 Sa bošnjačke strane jedino, i to ograničeno izvinjenje svima koji su nepravедno stradali od Armije BiH uputiće 2010. godine Bakir Izetbegović. Međutim, više pomirljivih izjava i gestova od Bakira Izetbegovića imao je prethodno Sulejman Tihčić, koji, ipak, nikada nije uputio izvinjenje za bilo koji akt sa bošnjačke strane.

i u pogledu stava srpskog javnog mnjenja prema hrvatskim izvinjenjima. Srpska štampa je izvinjenja Mesića i Josipovića doživljavala kao suzdržanija, a i danas se često ističe kako se Srbija izvinila mnogo više nego svi ostali iz regiona (D.M.S, 2007). To je stvorilo utisak frustriranosti u delu javnosti zbog percepcije da drugi ne uvažavaju srpske žrtve. Istraživanja javnog mnjenja agencije Ninamedia i Instituta za evropske poslove iz Beograda pokazuju da je Hrvatska, prema stavovima građana, u periodu od 2016. do 2020. godine bila konstantno percipirana kao najveći neprijatelj Srbije (Institut za evropske poslove, 2016). Imajući to u vidu, očigledno je da izvinjenja nisu uspela da trajno promene to kako srpsko javno mnjenje gleda na Hrvatsku.

Nedostatak unutrašnjeg konsenzusa oko upućivanja izvinjenja unutar Srbije i Hrvatske može biti i jedan od razloga zbog kojih izvinjenja nisu više uticala na napredak u odnosima dve države. Studija Dženifer Lind (2008) o efektima izvinjenja u međunarodnim odnosima pokazuje da izvinjenja nemaju uvek blagotvoran efekat na bilateralne odnose dve strane i da će njihov efekat umnogome zavisiti od reakcija koje izazovu u zemlji koja to izvinjenje pruži. Primera radi, japanska izvinjenja tokom devedesetih izazvala su oštru reakciju značajnih japanskih konzervativnih političara i intelektualaca i zbog toga nisu ostavila jači utisak na političare i javna mnjenja Južne Koreje, Kine i Australije (Lind 2008: 4—6). Sa druge strane, unutrašnje debate koje su izazivala nemačka izvinjenja i suočavanja sa prošlošću nisu dovela u pitanje karakter nacističkog režima i sam Holokaust, što je dovelo do toga da druge države imaju veći stepen poverenja u njihovu iskrenost i održivost. Hrvatska izvinjenja su oba puta bila upućivana od strane političara koji dolaze iz levo-liberalnog dela političkog spektra. Nijedan političar iz Hrvatske demokratske zajednice, partije koja je u poslednje tri decenije najduže vršila vlast u Hrvatskoj, nije uputio izvinjenje Srbiji, niti je podržao izvinjenja koja su uputili Mesić i Josipović, a do Plenkovićevog govora 2020. u Kninu niko nije uputio ni direktnije izraze žaljenja zbog stradanja Srba. Povremeni usponi nacionalne retorike i na levom krilu, kao što je bio slučaj sa SDP-om pred izbore 2015. godine, doveli su u sumnju koliko i ovaj deo političkog spektra zaista želi bilo kakvo ozbiljno suočavanje sa prošlošću.

Slično je bilo i u Srbiji, u kojoj je pojedinačno najjača partija SRS oštro reagovala i na Marovićevo izvinjenje 2003. i na Tadićevo izvinjenje 2007. godine. Izuzetak je bilo izvinjenje 2010., jer je tada vodeća opoziciona Srpska napredna stranka (SNS) izbegla direktne kritike na Tadićev račun, iako nije ni

otvoreno podržala njegovo izvinjenje, već se ponašala kao Koštuničin DSS u prethodnim izvinjenjima – uzdržano i bez jasnog izjašnjavanja. Činjenica da su od 2012. na vlast u Srbiji došli Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić, nekadašnji vodeći ljudi SRS koji su kritikovali Tadićeva prethodna izvinjenja, svakako je ostavila negativan utisak i na hrvatsku javnost i na političku elitu, bez obzira na njihov proevropski zaokret od 2008. i javno odricanje od ideologije Velike Srbije. Ipak, za razliku od odnosa prema Srebrenici u kojoj je postojao kontinuitet sa Tadićem (za koju se Nikolić izvinio 2013., a Vučić je posetio 2015. godine) nova vlast nije ponovila postupke upućivanja izvinjenja prema Hrvatskoj. Nisu ispunjeni zahtevi određenih hrvatskih političara, poput tadašnjeg ministra odbrane Damira Krstičevića i nekadašnje premijerke Jadranke Kosor, da se Vučić lično izvini prilikom posete Zagrebu 2018. godine (Al Jazeera, 2018). Imajući sve u vidu, deluje da su izvinjenja i sa jedne i sa druge strane ostavila utisak da je reč o ličnim porukama pojedinaca koji su ih izrekli, a ne iskrenom stavu čitave države i društva koje oni predstavljaju.

Naravno, ovo nisu jedini razlozi za smanjenu efikasnost izvinjenja u popravljanju bilateralnih odnosa. Prvo, treba podsetiti i da su izvinjenja bila prilično ograničena u svojoj formi. Drugo, očekivanja javnosti sa obe strane su bila veća, pa je tako srpska javnost (a i deo političke elite) očekivala izvinjenje za Bljesak i Oluju, a hrvatska izvinjenje za “agresiju na Hrvatsku”. Treće, politika sećanja koja negira ili zanemaruje brojne zločine, a koja je prisutna u obe države, doprinela je odašiljanju loših poruka o iskrenosti izvinjenja. Na sve to se nadovezao i uspon istorijskog revizionizma u pogledu Drugog svetskog rata u Hrvatskoj gde je faktički legalizovan pozdrav Za dom spremni, što je produbilo skepsu u srpskoj javnosti o tome kako se Hrvatska zaista odnosi prema počinjenim zločinima nad Srbima u 20. veku, naročito sistematskim zločinima za vreme NDH. U isto vreme, u Srbiji je mnogo medijskog prostora dobio Vojislav Šešelj, osuđen pred MKTY za protjerivanje Hrvata iz Vojvodine, a tolerisanje njegovog paljenja hrvatskih zastava i agresivnih izjava prema Hrvatskoj od strane srpskih vlasti definitivno je slalo veoma negativnu poruku hrvatskoj javnosti o stavovima srpskih vlasti prema zločinima nad Hrvatima. Imajući sve u vidu, jasno je da reč “izvini” sama po sebi ne mora mnogo da znači, ako nije praćena i adekvatnim ponašanjem države i društva koje će ovo izvinjenje da učini uverljivim.

/ Zaključak

Izvinjenja koja su razmenili srpski i hrvatski zvaničnici (od kojih su srpska bila brojnija i nešto intenzivnija) nisu značajno i dugotrajno doprinela prevaziženju problema iz prošlosti i stabilnom napretku u bilateralnim odnosima dve države. Novih izvinjenja od 2010. nije bilo, a deluje da su stara već zaboravljena i prevaziđena i da nisu imala dugoročan efekat. Imajući u vidu da su izvinjenja uglavnom izricana zbog međunarodnog konteksta, postavlja se pitanje da li će i kada nastupiti period u međusobnim i regionalnim odnosima u kojima će izvinjenja biti posledica želje većine građana unutar jednog društva da se njihovi zvaničnici ograde od negativnih aspekata skorije istorije. Kako su lični stavovi državnika važno uticali na to da li će se država izviniti ili ne, postavlja se i pitanje da li bi i promena elita na barem jednoj od strana mogla dovesti i do ponovnog talasa autorefleksivnosti i izvinjenja, kao što je to bio slučaj pre nešto više od deset godina.

Prethodna godina (2020) dovela je, za mnoge neočekivano, do prvih malih komemorativnih gestova na obe strane nakon dugog vremenskog perioda. Plenkovići i Milanovići izrazi žaljenja za srpskim žrtvama u Oluji, te simbolični čin klečanja pred spomenikom stradalima na Ovčari od strane Vučićevog izaslanika Matića, šalju poruku da je moguće stvari u ovom aspektu pokrenuti sa mrtve tačke. Ipak, dok god su nacionalni narativi ušančeni u jednostrane poglede na sukobe devedesetih godina, nije za očekivati da izvinjenja i drugi simbolički gestovi tranzicione pravde dobiju veći odjek i da imaju veći značaj.

Sa druge strane, primer napretka u međusobnim odnosima za vreme Koštunice i Sanadera, koji se nisu međusobno izvinjavali, ukazuje da ovaj element nije uvek nužan za popravljjanje bilateralnih odnosa. Imajući to u vidu, potrebno je razmisliti i da li je uputno i dalje insistirati na izvinjenjima i drugim vidovima suočavanja sa prošlošću, ili je bolje prošlost ostaviti po strani i usvojiti stav da ona, kako to navodi Lea David (2020), "ne može da nas izleći".⁷

7 Debata o osnovanosti ove teze započeta je i na stranicama *Tragova*, gde je u prethodnom broju objavljena recenzija i prikaz knjige Lee David koji je načinio Dejan Jović, dok je u prošlom broju objavljena kritika knjige od strane Davorke Turk. Ovaj rad ne zauzima stranu u ovoj debati, samo ukazuje da je veoma važno dalje razgovarati o njoj i dalje istraživati obrasce suočavanja sa prošlošću, njihovu efikasnost i uticaj na pomirenje.

Debata o tome svakako treba da bude nastavljena i u narednim istraživanjima ove i drugih srodnih tema.

/ *Literatura*

Al Jazeera: U Hrvatskoj traže izvinjenje Vučića zbog izjava iz devedesetih, Al Jazeera, 1. februar 2018. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/2/1/u-hrvatskoj-traze-izvinjenje-vucica-zbog-izjava-iz-devedesetih>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

B92: Đinđić – odgovornost za sve – da, izvinjenja – ne, b92.net, 11. maj 2002. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2002&mm=05&dd=11&nav_category=1&nav_id=58866, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

B92: Đukanović se izvinio Hrvatima za Dubrovnik, b92.net, 24. juna 2000a. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=06&dd=24&nav_category=1&nav_id=8216, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

B92: Marović i Mesić razmenili izvinjenja građanima Hrvatske i SCG, b92.net, 10. septembar 2003. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=09&dd=10&nav_category=11&nav_id=119131, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

B92: Picula – Koštunica bi trebalo da se izvini Hrvatskoj, b92.net, 5. novembra 2000b. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?dd=05&mm=11&nav_category=1&nav_id=15339&yyyy=2000, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

B92: Svilanović u poseti Hrvatskoj, b92.net, 14. decembra 2001. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=12&dd=14&nav_category=1&nav_id=54979, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

Beta: Matić – kleknuo sam kao moj lični čin za koji sam dobio podršku i predsednika, Danas, 18. novembar 2020. <https://www.danas.rs/drustvo/matic-kleknuo-sam-kao-moj-licni-cin-za-koji-sam-dobio-podrsku-i-predsednika/>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Beta: Tadić se izvinio građanima Hrvatske, b92.net, 24. jun 2007. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=24&nav_category=11&nav_id=252551, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

BN: Komemoracija pobijenim Srbima, Josipović: ne ponovilo se, rtvbn.com, 27. decembar 2012. <https://www.rtvbn.com/4256/komemoracija-pobijenim-srbima-josipovic-ne-ponovilo-se>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

D.M.S: Jedna isprika triput izvini, Novosti, 25. jun, 2007. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:199666-Jedna-isprika-triput-izvini>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

David, L. 2020. *The Past Can't Heal Us: The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights*. CUP. Cambridge.

Didanović, V: Sukob zbog pomirenja, Vreme, 28. jun 2007. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=503667>, Pristupljeno: 28. avgust 2021.

Finnemore M. and Sikkink, K. 1998. International Norm Dynamics and Political Change, *International Organization*, 52 (4): 887—917.

FoNet: Josipović – Pokloniću se i srpskim žrtvama, Politika, <https://www.politika.rs/sr/clanak/131518/Josipovic-Poklonicu-se-i-srpskim-zrtvama>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Gavrilović, D: Kurtoazno i/ili nonšalantno, Glas javnosti, 12. septembar 2003. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/09/12/srpski/To3091101.shtml>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Janković, V: Josipović – nisam se ispričao, nego sam izrazio žaljenje, Jutarnji list, 15. april 2010. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-nisam-se-ispricao-nego-sam-izrazio-zaljenje-2260643>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Jović, D. 2017. *Rat i mit: Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*, Fraktura. Zaprešić.

Kostić, S: Vreme izvinjenja – jurnjava po teren, Vreme, 20. novembar 2003. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=358575&print=yes>, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

Krstić, M. 2020. *Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine*. Neobjavljena disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd.

Lind, J. 2008. *Sorry States: Apologies in International Politics*. Cornell University Press. Ithaca i London.

Mihajlović, B: Zatvara se krug međusobnih izvinjenja balkanskih lidera, Radio Slobodna Evropa, 2. novembar 2010. https://www.slobodnaevropa.org/a/balkan_zrtve_ratovi_izvinjenja_izetbegovic_tadic/2208585.html, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Nikolić, I: Milanović na komemoraciji u Gruborima – Srbi i Hrvati su najslabije nacije, ovaj zločin je užas, Telegraf, 25. avgust 2020. <https://www.telegraf.rs/vesti/jugosfera/3229218-milanovic-na-komemoraciji-u-gruborima-srbi-i-hrvati-su-najslabije-nacije-ovaj-zlocin-je-uzas>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Putnam, R. 1988. Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games, *International Organization*, 42 (3): 427—460.

Radišić, N: Grlić Radman – i od srpske strane očekujemo priznanje genocida u Srebrenici, N1, 22. jun 2021. <https://rs.n1info.com/region/grlic-radman-i-od-srpske-strane-ocekujemo-priznanje-genocida-u-srebrenici/>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

RSE: Plenković žali zbog srpskih žrtava, Milošević: moj dolazak u Knin zalog za budućnost, 5. avgust 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30767534.html>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

RTS: Josipović – svaku žrtvu treba oplakati, Radio-televizija Srbije, 17. april 2010. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/637741/josipovic-svaku-zrtvu-treba-oplakati-.html>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Schimmelfennig, F. 2008. EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness, *Journal of European Public Policy*, 15 (6): 918—937.

Srna: “Vukovarska trojka” najkrupnija prepreka, *Glas javnosti*, 28. decembar 2001. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/28/srpski/Bo1122703.shtml>, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

Stavovi građana Srbije prema Evropskoj uniji. 2020. Institut za evropske poslove. Beograd.

Subotić, J. 2010. *Otimanje pravde: Suočavanje s prošlošću na Balkanu*. Beogradski centar za ljudska prava. Beograd.

Tanjug: Korać – Hrvatska koči normalizaciju odnosa, *Dnevni bilten Ministarstva spoljnih poslova*, 21. novembra 2001b. http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b211101_s.html#N23, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Tanjug: Mesić regovao na prozivanja zbog svog izvinjenja – neki bi da se hvale zločinima, *Glas javnosti*, 14. septembar 2003. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/09/14/srpski/Po3091302.shtml>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Tanjug: Obradović – Hrvatska tužba je cinična, Srbi su trpeli genocid, *Dnevni bilten Ministarstva spoljnih poslova*, 10. mart 2014. <http://mfa.gov.rs/st/index.php/pres-servis/vesti-od-znacaja?year=2014&-month=03&day=10&modid=77&lang=lat>, Pristupljeno 06.06.2020.

Tanjug: Perišić – Hrvatska traži izgovor za nesaradnju sa SRJ, *Dnevni bilten Ministarstva spoljnih poslova*, 22. novembra 2001a.

http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b221101_s.html#N22, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

Tanjug: Svilanović – nisam se izvinio Hrvatima, već sam izrazio žaljenje, *Dnevni bilten Ministarstva spoljnih poslova*, 21. decembar 2001c. http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b211201_s.html, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Tanjug: Tadić i Josipović položili vence na Ovčari i Paulin Dvoru, *Radio-televizija Vojvodine*, 4. novembra 2010. godine. https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/tadic-i-josipovic-polozili-vence-na-ovcari-i-paulin-dvoru_220874.html, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

Večernji list: Isprika na koju se čekalo 19 godina. Tadić: Izvinjavam se, *Večernji list*, 4. novembra 2010. <https://www.vecernji.hr/vijesti/isprika-na-koju-se-cekalo-19-godina-tadic-izvinjavam-se-211437>

VoA: Izvinjenje Josipovića BiH zbog hrvatske ratne politike, *Glas Amerike*, 14. april 2010. <https://www.glasamerike.net/a/josipovic-apology-croatia-war-politics-04-14-2010-90862719/766989.html>, Pristupljeno 28. avgusta 2021.

VoA: Oštre reakcije hrvatskih zvaničnika na Tadićev poziv na izvinjenje, *Glas Amerike*, 4. avgust, 2008. <https://www.glasamerike.net/a/a-34-2008-08-04-voa10-86783342/736746.html>, Pristupljeno: 28. avgusta 2021.

MILAN KRSTIĆ

Serbian and Croatian apologies: causes and effects of apologising and reasons for their limited influence

This paper analyzes the apologies of Serbian officials to Croatia, as well as the apologies of Croatian officials to Serbia in the previous two decades. The paper explains why certain officials of Serbia and Croatia apologized to the other side, as well as how successful they were in that in the short and long term. The basic thesis of this paper is that apologies were sent primarily to achieve a positive impression on the international and European public and that the worldview and perception of individuals who held vital positions had a significant influence on the apology. Also, the paper claims that the apology's effectiveness was very limited, primarily because the domestic political circumstances in the countries whose bosses sent these apologies did not leave the impression that these apologies were sincere and given on behalf of the whole society.

KEY WORDS: *apologies, Serbia, Croatia, regret, transitional justice, bilateral relations, stigma*